

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	
Στο μυαλό του Ιωάννη Καποδίστρια	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1	
Τα Επτάνησα σε θύελλες	27
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2	
Στην υπηρεσία της Ρωσίας – Από το ζήτημα της Ελβετίας, στο Συνέδριο της Βιέννης	43
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3	
Υπουργός του τσάρου – Η πληγή των Επτανήσων και οι πρώτες συναντήσεις με το ελληνικό ζήτημα	61
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	
Η Ευρώπη νιώθει ξανά τις επαναστάσεις	71
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	
Η Ελληνική Επανάσταση μπροστά στα μάτια του κόσμου – Ένας πόλεμος που δεν έγινε ποτέ, και το τέλος της σταδιοδρομίας του Καποδίστρια στη Ρωσία	83
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	
Οι προεργασίες για την αποδοχή της θέσης του Κυβερνήτη	97
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7	
Άφιξη και επιβολή των όρων του – Το Πανελλήνιο	123
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8	
Τα πρώτα μέτρα – Η Επαρχιακή Διοίκηση και η Εθνική Χρηματιστική Τράπεζα	139
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9	
Η αναδιοργάνωση του στρατεύματος και οι πρώτες πολεμικές ενέργειες του Καποδίστρια – Η καταστολή της πειρατείας	151

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 10

Η αναβολή της Δ΄ Εθνοσυνέλευσης – Κλιμάκωση των διεργασιών στο διεθνές πεδίο – Ο Ρωσοτουρκικός Πόλεμος καταλύτης εξελίξεων 167

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 11

Η Πελοπόννησος εκκαθαρίζεται – Επόμενος στόχος η Στερεά 187

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 12

Ο Καποδίστριας συζητά για τα σύνορα του ελληνικού κράτους – Η Διάσκεψη του Πόρου εναντίον Πρωτοκόλλου του Λονδίνου 199

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 13

Η Δ΄ Εθνοσυνέλευση – Το αντικαποδιστριακό στρατόπεδο συγκροτείται 213

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

Η Συνθήκη της Αδριανούπολης και το τέλος της Επανάστασης – Το νέο Πρωτόκολλο του Λονδίνου θεσπίζει την ανεξαρτησία της Ελλάδας 257

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 15

Νέοι διαγκωνισμοί για τα σύνορα – Προσπάθειες οικονομικής ανασυγκρότησης 271

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 16

Η αστική τάξη της Ύδρας κλιμακώνει τις αντιδράσεις της – Η Μάνη εξεγείρεται 291

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 17

Η Ιουλιανή Επανάσταση αδυνατίζει τη θέση του Καποδίστρια – Οι Ύδραίοι κλιμακώνουν τους σχεδιασμούς τους – Η Μάνη εξεγείρεται ξανά 305

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 18

Γενικευμένη εμφύλια σύγκρουση – Σύγκληση νέας Εθνοσυνέλευσης – Η δολοφονία του Καποδίστρια 331

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 19

Νέα Διοικητική Επιτροπή – Νέα Εθνοσυνέλευση και διάσπασή της 365

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 20

Ορισμός του Όθωνα ως νέου μονάρχη – Εισβολή των Ρουμελιωτών στην Πελοπόννησο 377

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

407

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

425

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΣΤΟ ΜΥΑΛΟ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

του Αριστείδη Ν. Χατζή*

Ο Ιωάννης Καποδίστριας έχει ατυχήσει ως ιστοριογραφικό αντικείμενο. Η ιδιόμορφη προσωπικότητά του έχει ελκύσει υπέρμετρα την εγχώρια λαϊκιστική και δημαγωγική ιστοριογραφία. Πριν από μερικά χρόνια δεν θα μπορούσε κανείς να διαβάσει γι' αυτόν κάτι τεκμηριωμένο και ταυτόχρονα σοβαρό και ενημερωμένο. Ακόμα και οι αξιοπρεπείς βιογραφίες είτε ήταν συνοπτικές, είτε είχαν ξεπεραστεί (Δαφνής, Woodhouse) καθώς νέα τεκμήρια εμφανίζονταν. Ευτυχώς τα τελευταία χρόνια είχαμε την έκδοση του μνημειώδους έργου του Χρήστου Λούκου και αξιόλογες μονογραφίες νέων ιστορικών όπως ο Γιώργος Καλπαδάκης αλλά και κορυφαίων ιστορικών του νέου Ελληνισμού, όπως ο Βασίλης Παναγιωτόπουλος. Αλλά μαζί με αυτά τα έγκυρα και μάλιστα υψηλής επιστημονικής ποιότητας έργα, είχαμε και πλήθος κειμένων πολύ κακής ποιότητας. Από ανούσιες αιογραφίες και κατασκευασμένες ερωτικές ιστορίες μέχρι καθαρόαιμες θεωρίες συνωμοσίας και ψευδοεπιστημονικές γεωπολιτικές φαντασιώσεις. Να προσθέσουμε σε όλα αυτά, τα κατασκευασμένα παραθέματα, τις λανθασμένες πληροφορίες, την κακής ποιότητας έρευνα και τη λογοκλοπή και βέβαια τους μύθους, όπως αυτός με τον υποτιθέμενο κλειστό φάκελο των Βρετανικών Αρχείων που ακόμα και σήμερα κάποιοι συντηρούν. Δυστυχώς το αναγνωστικό κοινό δύσκολα μπορεί να διαχωρίσει την ήρα από το στάρι αλλά το ίδιο και αρκετοί δημόσιοι διανοούμενοι που δεν έχουν τις απαραίτητες γνώσεις για να ξεχωρίσουν τον καλό ιστορικό από τον κακό ερασιτέχνη. Έτσι, παρά τις γενναίες προσπάθειες της σοβαρής

ιστοριογραφίας, το πρόβλημα παραμένει αν δεν έχει επιδεινωθεί. Ο Καποδίστριας ως ιστορική φιγούρα κινείται στο οικοσύστημα της ψευδοϊστορίας. Η κατάσταση επιδεινώθηκε τα τελευταία χρόνια καθώς αυτός ο κατασκευασμένος «Καποδίστριας» έχει ενταχθεί σε σύγχρονες ιδεολογικές χρήσεις της ιστορίας.

Υπάρχει και ένα άλλο πρόβλημα. Οι περισσότεροι ιστορικοί που ασχολούνται μαζί του, ακόμα και με τη διάθεση να τον δουν κριτικά, έχουν την τάση να υπερασπίζονται κάθε του επιλογή, ακόμα και τις προφανώς λανθασμένες (π.χ. την αδυναμία του να δει το επαναστατικό κεκτημένο και την επακόλουθη πολιτική μυωπία στον χειρισμό των πρωταγωνιστών του Αγώνα). Ενώ δεν υπάρχει αμφιβολία πως πρέπει να αποφεύγουμε τους πειρασμούς του αναχρονισμού και του παροντισμού, αυτό δεν σχετικοποιεί απαραίτητα τα πάντα. Όπως πολύ σωστά επισημαίνει η φιλόσοφος Miranda Fricker, δικαιούμαστε να κρίνουμε ιστορικά πρόσωπα και πρακτικές του παρελθόντος με σημερινές ευαισθησίες εφόσον αυτές εκφράστηκαν στον διάλογο της εποχής που μελετάμε. Δικαιούμαστε, δηλαδή, να χρησιμοποιήσουμε επιχειρήματα που έχουν ήδη χρησιμοποιηθεί στον ιστορικό χρόνο που μας ενδιαφέρει. Αυτό ισχύει στην περίπτωση του Καποδίστρια – του ασκήθηκε πολλή κριτική στην εποχή του, δίκαιη και άδικη. Αλλά αυτή η σύγχρονή του κριτική μάς επιτρέπει σήμερα να τον αντιμετωπίσουμε χωρίς την ιδιότυπη ασυλία που τον προστατεύει.

Θα έλεγα μάλιστα πως οφείλουμε να το κάνουμε διότι οτιδήποτε λιγότερο δεν του αξίζει. Όταν πλήθος Αμερικανών ιστορικών επιχειρούν συστηματικά, με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία, να αποδομήσουν τους μύθους που περιβάλλουν τον Τζορτζ Ουάσιγκτον ή τον Αβραάμ Λίνκολν, η ασυλία που έχουμε αποδεχθεί για τον Καποδίστρια είναι σαφέστατα αντιεπισημονική. Πτυχές της ζωής και της δράσης του που θα έπρεπε να έχουν εξονυχιστικά ερευνηθεί, έχουν, αντιθέτως, παραμείνει στο σκοτάδι. Έχουν καλυφθεί με το πέπλο του μύθου. Κοινότητες ιστορικών με μεταμοντέρνες ανησυχίες και προωθημένα ερωτήματα, τον έχουν προσπεράσει.

Όλα τα παραπάνω αδικούν κατάφωρα την εικόνα του αλλά δεν μπο-

ρούν να μειώσουν τη σημασία του Ιωάννη Καποδίστρια για την ελληνική Ιστορία. Γι' αυτόν τον λόγο ελπίζω ότι νέες γενιές καλών ιστορικών θα μπορέσουν να ξεπεράσουν τα στερεότυπα και τους δισταγμούς και να ξαναδούν τον Καποδίστρια από την αρχή. Πρέπει να το κάνουν γιατί πρόκειται για μια προσωπικότητα συναρπαστική. Υποθέτω πως ο όρος ξενίζει κάποιον που γνωρίζει πόσο μονήρης ήταν και συχνά πόσο δυσπρόσιτος. Αλλά αυτό θα πρέπει να συναρπάξει κάθε καλό ιστορικό. Ο ιστορικός, βέβαια, δεν είναι ντετέκτιβ ούτε ψυχολόγος αλλά ως καλός κοινωνικός επιστήμονας θα πρέπει να παρατηρεί αυτό που μπορεί: τις πράξεις, τις επιλογές, δηλαδή τις αποκαλυπτόμενες προτιμήσεις.

Οτιδήποτε έχει να κάνει με τον Καποδίστρια μου φαίνεται συναρπαστικό, από τις σπουδές του στην Πάδοβα (ήταν καλός και επιμελής φοιτητής;) μέχρι την ώρα της δολοφονίας του. Έτσι, μου κάνει πολύ μεγάλη εντύπωση το μηδενικό ενδιαφέρον των αγιογράφων του αλλά και καλών ιστορικών για τα διεθνή Αρχεία που περιέχουν αναρίθμητες πηγές για τη ζωή και το έργο του (και κάποια από αυτά είναι εύκολα προσβάσιμα). Όπως μου έκανε μεγάλη εντύπωση το ότι στη Γενεύη τα ίχνη του είναι ελάχιστα και κανείς δεν ενδιαφέρεται να τα ενισχύσει. Στο δρομάκι με το όνομά του υπάρχει το ιδανικό σημείο για μια μικρή, έστω, προτομή. Αλλά το ενδιαφέρον και το πάθος για τον Καποδίστρια είναι ρηχό, τόσο ρηχό όσο η ημιμάθεια που βρίσκεται πίσω από τη δημόσια εικόνα του.

Ο Καποδίστριας θα παραμείνει για πάντα αινιγματικός, αυτό δεν θα αλλάξει. Δεν θα μπορέσουμε ποτέ να τον κατανοήσουμε πλήρως. Αυτό ισχύει για όλα τα πρόσωπα που μελετά η Ιστορία αλλά ορισμένα από αυτά είναι πολύ πιο ερμητικά κλειστά. Όμως αξίζει να δοκιμάσουμε να τον κατανοήσουμε όσο, τουλάχιστον, μας έχει επιτρέψει ο ίδιος και οι επιλογές του. Η αλληλογραφία του είναι τεράστια, αλλά πρόκειται συνήθως (αν εξαιρέσουμε την εκτεταμένη αλληλογραφία με τον πατέρα του και τους ελάχιστους αληθινούς φίλους του) για διπλωματικά ή διοικητικά κείμενα, γραμμένα με την ακρίβεια και την αυτοσυγκράτηση ενός ανθρώπου που είχε περάσει το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του στην υπηρεσία της ευρωπαϊκής διπλωματίας. Σε αυτά τα κείμενα, η

προσωπικότητά του παραμένει συχνά κρυμμένη πίσω από τη γλώσσα της πολιτικής σκοπιμότητας.

Πώς θα πρέπει, λοιπόν, να τον δούμε; Από πού θα πρέπει να ξεκινήσουμε και πώς;

Ο Καποδίστριας υπήρξε ένας άνθρωπος που έμαθε να σκέφτεται πολιτικά μέσα σε έναν κόσμο όπου η μυστικότητα και η αυτοσυγκράτηση αποτελούσαν αρετές. Η σταδιοδρομία του στη ρωσική υπηρεσία τον έφερε στο κέντρο ενός διεθνούς συστήματος που είχε διαμορφωθεί μετά τους Ναπολεόντειους Πολέμους και το οποίο στηριζόταν στην ισορροπία δυνάμεων και στην αποτροπή επαναστατικών ανατροπών. Στο πλαίσιο αυτό, η πολιτική δεν ήταν χώρος διακηρύξεων αλλά πεδίο προσεκτικών υπολογισμών. Ο Καποδίστριας ανήκε σε εκείνη τη γενιά διπλωματών που είχαν μάθει να ζυγίζουν κάθε λέξη και κάθε κίνηση.

Αυτή η εμπειρία εξηγεί σε μεγάλο βαθμό την ιδιόμορφη θέση του στην ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης. Ο ίδιος δεν υπήρξε ποτέ επαναστάτης με την κλασική έννοια του όρου. Δεν ανήκε στον κόσμο των επαναστατικών εταιρειών ούτε στον κόσμο των στρατιωτικών που έδιναν τις μάχες του Αγώνα και των διανοούμενων που του έδωσαν τη ριζοσπαστική μορφή του. Αντίθετα, η πολιτική του διαμορφώθηκε μέσα σε ένα περιβάλλον όπου οι επαναστάσεις θεωρούνταν επικίνδυνες εκρήξεις που απειλούσαν να διαταράξουν την εύθραυστη ευρωπαϊκή τάξη. Ο πατριωτισμός του εκφράστηκε μέσα από τη γλώσσα και τα εργαλεία της διεθνούς πολιτικής.

Εδώ βρίσκεται και ένα από τα μεγαλύτερα ερμηνευτικά προβλήματα που θέτει η μορφή του. Πώς πρέπει να κατανοήσουμε τον Καποδίστρια; Ως Έλληνα πατριώτη που χρησιμοποίησε τη θέση του στη ρωσική διπλωματία για να προωθήσει την ελληνική υπόθεση ή ως διπλωμάτη της αυτοκρατορικής Ρωσίας που βρέθηκε αντιμέτωπος με ένα επαναστατικό κίνημα το οποίο δεν μπορούσε εύκολα να εντάξει στο πολιτικό σύστημα που υπηρετούσε; Η ιστορική πραγματικότητα πιθανότατα βρίσκεται ανάμεσα σε αυτές τις δύο ερμηνείες. Ο Καποδίστριας υπήρξε ταυτόχρονα και τα δύο: ένας άνθρωπος βαθιά δεμένος με τον ελληνικό κόσμο αλλά και ένας πολιτικός που είχε μάθει

να σκέφτεται και να αποφασίζει μέσα στο πλαίσιο της ευρωπαϊκής ισορροπίας δυνάμεων.

Η διπλή αυτή ταυτότητα γίνεται ακόμη πιο εμφανής όταν εξετάζουμε το όραμά του για το ελληνικό κράτος. Ο Καποδίστριας έφτασε στην Ελλάδα σε μια στιγμή που η Επανάσταση είχε ήδη περάσει από τις μεγάλες της εξάρσεις και είχε αφήσει πίσω της έναν τόπο εξαντλημένο από τον πόλεμο και τις εσωτερικές συγκρούσεις. Η διοίκηση ήταν σχεδόν ανύπαρκτη, η οικονομία κατεστραμμένη και η πολιτική ζωή διαμορφωνόταν γύρω από δίκτυα τοπικής εξουσίας που είχαν αποκτήσει σημαντική αυτονομία κατά τη διάρκεια του Αγώνα. Για τον ίδιο, η πρώτη προτεραιότητα δεν ήταν η διαφύλαξη των συνταγματικών θεσμών αλλά η δημιουργία ενός λειτουργικού κράτους. Η τάξη, η διοίκηση και η εκπαίδευση αποτελούσαν, κατά τη γνώμη του, τις βασικές προϋποθέσεις για την επιβίωση του εύθραυστου κρατιδίου που θα κυβερνούσε.

Η αντίληψη αυτή είχε βαθιές ρίζες στον πολιτικό κόσμο από τον οποίο προερχόταν. Ο Καποδίστριας ανήκε σε μια παράδοση ευρωπαϊκής σκέψης που έδινε ιδιαίτερη έμφαση στον ρόλο του κράτους ως παράγοντα κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης. Στο πλαίσιο αυτό, η δημιουργία ενός συγκεντρωτικού διοικητικού μηχανισμού αποτελούσε αναγκαίο εργαλείο για την οικοδόμηση μιας πολιτικής κοινότητας.

Ωστόσο, το σχέδιο αυτό ερχόταν αναπόφευκτα σε σύγκρουση με τις πολιτικές πραγματικότητες που είχαν διαμορφωθεί μέσα στον Αγώνα. Οι συγκρούσεις που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στον κυβερνήτη και σε σημαντικές ομάδες της πολιτικής και κοινωνικής ηγεσίας της εποχής δεν ήταν απλώς αποτέλεσμα προσωπικών αντιπαραθέσεων ή ιδιοτελών συμφερόντων – που προφανώς έπαιξαν μεγάλο ρόλο. Αντανακλούσαν βαθύτερες διαφορές ως προς το μοντέλο πολιτικής οργάνωσης του νέου κράτους.

Η τραγική κατάληξη της διακυβέρνησής του προσέδωσε στη μορφή του μια σχεδόν συμβολική διάσταση. Για πολλούς σύγχρονους και μεταγενέστερους παρατηρητές, ο θάνατός του επιβεβαίωσε την εικόνα ενός ηγέτη που επιχείρησε να επιβάλει τάξη σε μια κοινωνία που δεν

ήταν ακόμη έτοιμη να δεχθεί το όραμά του. Για άλλους αποτέλεσε το δραματικό αποτέλεσμα μιας πολιτικής που δεν κατόρθωσε να ενσωματώσει τις κοινωνικές και πολιτικές δυνάμεις που είχαν αναδειχθεί μέσα στην Επανάσταση. Όποια ερμηνεία κι αν υιοθετήσει κανείς, είναι δύσκολο να αποφύγει την αίσθηση ότι η μορφή του Καποδίστρια βρίσκεται στο κέντρο ενός από τα πρώτα μεγάλα πολιτικά δράματα του ελληνικού κράτους. Η δολοφονία του αποτελεί ένα από τα πιο τραυματικά γεγονότα της Ελληνικής Ιστορίας.

Θα προσθέσω και κάτι πιο τολμηρό:

Η περίοδος Καποδίστρια από την αρχή μέχρι το τέλος της, αποτέλεσε την πολιτική αποτυχία του Αγώνα. Ιδιαίτερα από την όξυνση της έντασης το 1831 (υπεύθυνος για την οποία ήταν ο ίδιος ο Καποδίστριας αλλά εξίσου και οι αντίπαλοί του) μέχρι τη δολοφονία και την εμφύλια σύρραξη που ακολούθησε, τα πάντα συνέβαλαν στο να αναδείξουν δραματικά τα όρια της πολιτικής συγκρότησης της επαναστατικής κοινωνίας. Η τραγωδία της καποδιστριακής περιόδου δεν ήταν μόνο προσωπική αλλά και θεσμική: αποκάλυψε πόσο δύσκολη ήταν η μετάβαση από την επανάσταση στην κανονική πολιτική. Ο Καποδίστριας φρόντισε να υπονομεύσει το *modus vivendi* των Επαναστατών ενώ οι αντίπαλοί του (εργαλειοποιώντας το προσχηματικό αίτημά τους για Σύνταγμα) φρόντισαν να φτάσει η κατάσταση στα άκρα και διέλυσαν όλα όσα είχε καταφέρει ο Κυβερνήτης να στήσει.

Ίσως γι' αυτό, λοιπόν, η μορφή του μας απασχολεί τόσο έντονα. Η διακυβέρνησή του θέτει ερωτήματα που εξακολουθούν να μας απασχολούν: ποια είναι η σχέση ανάμεσα στην κρατική εξουσία και την πολιτική κοινωνία; Πόσο μπορεί ένας ισχυρός ηγέτης να επιβάλει μεταρρυθμίσεις σε μια κοινωνία που βρίσκεται ακόμη σε διαδικασία συγκρότησης; Ποιες είναι οι συμμαχίες που θα πρέπει να φροντίσει να παγιώσει και με ποιους; Και ποια είναι τα όρια ανάμεσα στην αναγκαία πολιτική καθοδήγηση του λαού από έναν έμπειρο ηγέτη (που μεριμνά πραγματικά για τον λαό, όπως ο Καποδίστριας) και τον σκληρά πατερναλιστικό αυταρχισμό;

Σε αυτό το σημείο βρίσκεται και η σημασία του βιβλίου του Σταύρου Παναγιωτίδη. Το έργο που κρατά ο αναγνώστης δεν επιχειρεί να προ-

σθέσει ακόμη έναν μύθο γύρω από τη μορφή του Καποδίστρια ούτε να ενταχθεί στις καθιερωμένες αφηγήσεις που έχουν διαμορφωθεί γύρω από το πρόσωπό του. Αντίθετα, επιχειρεί να τοποθετήσει τον Κυβερνήτη μέσα στον ιστορικό κόσμο στον οποίο ανήκε. Με προσεκτική χρήση των πηγών και με ιδιαίτερη προσοχή στο ευρύτερο ευρωπαϊκό πλαίσιο της εποχής, ο συγγραφέας αναδεικνύει τις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες μέσα στις οποίες διαμορφώθηκαν οι επιλογές του Καποδίστρια.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι ότι το βιβλίο δεν αντιμετωπίζει τον Καποδίστρια ως μια απομονωμένη προσωπικότητα αλλά ως μέρος ενός ευρύτερου ιστορικού πλαισίου που περιλαμβάνει τις διεθνείς ισορροπίες, τις πολιτικές ιδέες της εποχής και τις κοινωνικές δυναμικές του ελληνικού κόσμου. Με τον τρόπο αυτό, ο αναγνώστης μπορεί να δει τον κυβερνήτη όχι ως καλοκάγαθο ημίθεο ούτε ως αυταρχικό δικτατορίσκο, αλλά ως έναν πολιτικό που έδρασε μέσα σε συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες και περιορισμούς και τον οποίο εμείς οφείλουμε σήμερα να αντιμετωπίσουμε με επιστημονικά εργαλεία και όχι με συναισθήματα ή προκαταλήψεις.

Το αποτέλεσμα είναι ένα έργο που συμβάλλει ουσιαστικά στην προσπάθεια κατανόησης μιας από τις πιο σύνθετες μορφές της νεότερης ελληνικής ιστορίας. Αν η ιστορική έρευνα μπορεί να μας βοηθήσει να «ξεκλειδώσουμε» τον Καποδίστρια, αυτό δεν θα γίνει μέσα από απλουστευτικές κρίσεις αλλά από την προσεκτική ανάλυση του κόσμου μέσα στον οποίο έζησε και έδρασε. Το βιβλίο του Παναγιωτίδη αποτελεί μια σημαντική συμβολή προς αυτή την κατεύθυνση καθώς δίνει την απαραίτητη έμφαση στην ευρωπαϊκή πολιτική σκέψη της εποχής και επιχειρεί να εξηγήσει τον Καποδίστρια ως πολιτικό του μεταναπολεόντειου συστήματος. Αποτελεί μια ώριμη και νηφάλια σύνθεση της σύγχρονης ιστοριογραφίας για τον Ιωάννη Καποδίστρια.

* Ο Αριστείδης Ν. Χατζής είναι Καθηγητής Φιλοσοφίας Δικαίου και Θεωρίας Θεσμών και Διευθυντής του Εργαστηρίου Πολιτικής και Θεσμικής Θεωρίας και Ιστορίας των Ιδεών στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Το βιβλίο του «Ο Ενδοξότερος Αγώνας: Η Ελληνική Επανάσταση του 1821» κυκλοφορεί από τις εκδόσεις Παπαδόπουλος.

Διονύσιου Τσόκου, *Ιωάννης Καποδίστριας*
(Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα).